

TURUK

2019, Yıl/Year: 7, Sayı/Issue:18, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / *Date of Received*: **11.05.2019**

Kabul Tarihi / *Date of Accepted*: **25.09.2019**

Sayfa / *Page*: **210-228**

Research Article / Araştırma Makalesi

Doi: <http://dx.doi.org/10.12992/TURUK758>

Yazar / *Writer*:

Faruk Gün

Türkiye Türkçesi Okutmanı, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi,
Yabancı Diller Yüksekokulu
faruk.gun@manas.edu.kg

Nurullah Gözcü

Hacettepe Üniversitesi, Türk Halkbilimi Doktora Öğrencisi,
nrlhgzc@gmail.com

KIRIM'IN KIRK BATIRI DESTANI'NDA ALKIŞ VE KARGIŞLAR

Öz

Türk sözlü geleneği, içerisinde barındırdığı ürünlerle çok çeşitli olmasının yanı sıra zengin bir birikime sahiptir. Bu ürünlerin çeşitli oluşu ve ortaya çıkışında Türklerin konargöçer hayatının getirdiği zor ve çetin yaşam şartları, boylar arasındaki mücadeleler, komşuları ile olan ilişkileri, diğer milletlerle olan mücadeleleri ve savaşları belirleyici rol oynamıştır.

Kazak Türkleri, göçebe toplum yaşamını son dönemlere kadar taşıması ve bugün bile göçebe yaşamın getirdiği gelenek, görenek, örf ve âdet kalıntılarının varlığı açısından kültürle bağlarını son derece sıkı tutan Türk topluluklarından biridir. Kazak Türkleri, geleneksel ürünleri günümüze kadar koruyup kültürle bağlarını geçmişten bu yana sıkı bir şekilde muhafaza etmesinin yanında folklor mahsullerini de nesilden nesile aktararak bugüne değin korunmasında, Türk toplulukları arasında son derece önemli bir yer tutmaktadır.

Binlerce yıllık kültürel miras olarak karşımıza çıkan alkış ve kargışlar ise Türk toplumunun psikolojisini, yaşanan olaylara karşı verdiği tepkiyi ortaya koymaktadır. Kazak destanlarından Kırım'ın Kırk Batırı Destanı'nı, baba-oğul silsilesiyle gelişmesi ve olayları çekirdek aile yapısından çıkararak geniş aile yapısına taşınması gibi önemli motifleri içinde barındırdığı için destandaki alkış ve kargışlar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Alkış, Kargış, Kırım'ın Kırk Batırı Destanı, Kazaklar.

PRAYERS AND CURSES IN THE CRIMEA'S FORTY HEROES EPICS

Abstract

The Turkish oral tradition has a wide variety of products, as well as a rich accumulation. In the basis of the emergence of these products, the difficult and arduous living conditions brought by the lives of the Turks, the struggles between the tribes, their relations with their neighbours, their struggles with other nations and wars played a decisive role.

Kazakh Turks are one of the Turkish peoples who have preserved this products and kept their ties to the culture firmly since the past. Kazakh Turks have preserved their traditional products until today and kept their ties with culture firmly since the past, as well as transferring folkloric crops from generation to generation and maintaining them until today, has an important place among Turkish communities. Thousands of years of cultural heritage, prayers and curses, the psychology of the Turkish society, the reaction to the events revealed. Kazakh epic Crimea's Forty Heroes Epic, because contain important motifs such as the development around of Baba-Oglu range and the transportation of events from the core family structure to the broader family structure, prayers and curses of the Epic have been discussed.

Key Words: Prayers, Curses, The Crimea's Forty Heroes Epics, Kazakhs.

Giriş

Tarihi köklerini, geleneklerini, sözlü ürünlerini günümüze kadar koruyan Türk topluluklarından biri olan Kazaklar, geçmişiyle bugünü kurma gayreti içinde yer almıştır. Her ne kadar çeşitli dönemlerde farklı toplulukların hâkimiyeti altına girse de geleneğini muhafaza edip millî hassasiyetlerini unutmayarak günümüze kadar yaşamlarını idame etmişlerdir.

18. yüzyıldan itibaren başlanan Kazak Türklerinin sözlü kültürünün derlenmesi çalışmaları, 19. ve 20. yüzyıllardaki çalışmalarla günümüz araştırmacılarına (Bayram 2004: IV) çok zengin bir araştırma alanı açıp bu alanda incelemelerin yapılmasını sağlamıştır. 1991 yılında bağımsızlığını elde ettikten sonra Kazak Türkleri hakkında ilmî çalışmaların giderek arttığı tespit edilmiştir. Bilhassa folklorcular tarafından yapılan folklor derleme çalışmaları ön planda yer alıp geleneğin korunması noktasında Kazak Türklerine katkılarda bulunmuştur.

Bazı Türk boylarında destancılık geleneği ile alkış-kargışlar paralellik arz eder (Aça 2002: 171). Bu bağlamda Türk destan geleneğinde dua okumaya önem verildiği için destan şairi, sanatını

icra ederken, uygun yerlerde dualara yer verirdi, bunun genellikle destan anlatmaya başlamadan önce olduğu görülürdü (Kaya 1997: 102). Dolayısıyla Kazak Türklerine ait olan Kırım'ın Kırk Batırı Destanında da alkış-kargış geleneğini bulmak mümkündür.

İnsanoğlunun toplum hâlinde yaşamaya başlamasından itibaren var olduğunu sandığımız dua ve beddualar, sözlü anlatım türlerinin önemli bir cephesini oluşturur (Kaya 2001: 3). Ayrıca sözlü anlatım türleri içerisindeki başka bir unsur olarak yer alan destanlarda, kendisine has özellikleriyle toplumun aynası olmuş ve geleneğin devamlılığını sürdürmüştür.

Ele alınan destandaki alkış ve kargışlar, Pertev Naili Boratav'ın alkış-kargış hakkında beyan ettiği fikirlerden yola çıkılarak incelenmiştir. Boratav'a göre alkış ve kargışlar iki bölümde değerlendirilebilir. Birinci bölümdekiler sadece konuşmayı renklendiren kısa kalıplar şeklinde alkış ve kargış (hayırdua, beddua) sözlerinden oluşurken ikinci bölümdekiler ise koygunluğunu anlatımdaki özenilmişlikten, imge, düşünce ve çağrışım buluşlarındaki başarıdan alanlardır (Boratav 2015: 144). Boratav'ın alkış ve kargışlar hakkındaki düşüncelerinden hareketle Kırım'ın Kırk Batırı Destanı için şöyle bir tasnif yapılabilir:

1. Alkışlar

1.1. Halk Edebiyatı Türüne Giren Alkışlar

1.1.1. Kahramanın Kendisine Söylediği Alkışlar

1.1.2. Kahramanın Babası, Annesi ve Eşi Tarafından Söylenen Alkışlar

1.1.3. Kahramanın Dedesi Tarafından Söylenen Alkışlar

1.1.4. Kahraman Tarafından Çocuğuna Söylenen Alkışlar

1.1.5. Halk Tarafından Kahramana Söylenen Alkışlar

1.2. Kalıp Söze Giren Alkışlar

1.2.1. Kahramanın Kendisine Söylediği Alkışlar

1.2.2. Kahramanın Babası, Annesi ve Eşi Tarafından Söylenen Alkışlar

1.2.3. Halk Tarafından Kahramana Söylenen Alkışlar

2. Kargışlar

2.1. Halk Edebiyatı Türüne Giren Kargışlar

2.1.1. Kahramanın Kendisine Söylediği Kargışlar

2.1.2. Düşmana Söylenen Kargışlar

2.1.3. Düşman Tarafından Söylenen Kargışlar

2.1.4. Kahramanın Annesi Tarafından Kahramana Söylenen Kargışlar

2.2. Kalıp Söze Giren Kargışlar

2.2.1. Kahramanın Kendisine Söylediği Kargışlar

2.2.2. Düşmana Söylenen Kargışlar

2.2.3. Düşman Tarafından Söylenen Kargışlar

1. Alkışlar

Türk sözlü kültüründe binlerce yıllık mirasın ürünleri olan alkışlar, sanatlı söyleyişleriyle güzel dilekleri, hayırlı olayları, mutluluğu dile getiren ifadeler olarak cümlelere derinlik ve süs katmaktadır.

Divânü Lugâti't-Türk'te alkış ve kargış sözcüklerine yer verilirken alkış kelimesinin “dua etme, övme, birinin iyiliklerini faziletlerini bir bir sıralama” (Kaşgarlı Mahmud 2005: 140) olarak açıklandığı görülür. Umumiyetle anonim olan bedenî, ruhî, iktisadî, içtimaî ve dinî ihtiyaçların meydana getirdiği dualar, atasözleri gibi hüküm bildiren müspet dilek mahsulleridir. Eski Türkçemizde “alkış: öğme” olarak karşımıza çıkmaktadır (Elçin 1986: 662).

Eski Türkçe'de dua karşılığı olarak kullanılan “alkış” sözü; “alkamak” yani hayır duada bulunmak, beğenmek, övmek fiilinden türetilmiştir. Dualar teslimiyeti, inanmışlığı ve bir ümidi ifade ederler ve dua edilen bu kalıplaşmış güzel sözlerle kutlanır ve hakkında iyi dileklerde bulunulur (Çobanoğlu vd. 2015: 1).

İnsanların sosyo-psikolojik yapıları gereği din ve büyü kavramlarının hemen yanı başında sözlü bir etkileme aracı olarak dua veya alkışları da kullandıkları görülür. Bugün daha çok bir nezaket ve iyi dilek temennisi mahiyeti kazanmış olan alkışlar, dinî anlamdaki duaların kapladığı alanın içine girerek büyüsel mahiyetlerinden de sıyrılmışlardır. Eski dönemlerde insanların, tabiatı kendi istekleri doğrultusunda yönlendirme arzusundan kaynaklanan büyülerin, kurban ve ibadet gibi fiilî unsurlarının paralelinde poetik sözlü kalıplar olarak dikkati çeken alkışlar, büyüsel mahiyetlerinden de sıyrılmış (Duymaz 1999: 15) olsalar da bununla birlikte tamamen büyüsel gücünü kaybetmemiştir. Nitekim Kazak Türklerinde iyi ve olumlu sözlerin, kısmet ve rızkın yarısını elde etmek anlamına gelmesi (Kazakça: Jaksı söz jarımırıs, algıspen el kogerer janbirmen jer kogerer! / Türkçe: İyi söz rızkın yarısıdır, dua ile el/halk canlanır yeşerir, yağmur ile toprak yeşerir!), kötü ve olumsuz sözlerin ağızdan çıkar çıkmaz yel ile uçup gitmesini dilemek, onun gerçekleşmesine engel olacağına inanmak, kelimelerin büyü bir güç içerdiğine inandıklarının delilidir (Shadkam vd. 2017: 180) tespiti, bu konuyu destekleyici mahiyettedir.

Eski dönemlerde büyü vasıtasıyla tabiatı etkilemeye çalışan insan, bunun sözlü ifadesi olarak alkışları kullanmakta iken daha sonra tek tanrılı dinlerin etkisiyle alkışlar, dua kavramı sınırları içinde değerlendirilmeye başlanmıştır (Duymaz 1999: 19).

İslamiyet'in kabulünden sonra da geçmiş kültür ve inanıştan gelen alkışlar önemini kaybetmez. Bazı örnekler ortadan kalksa da çoğunluğu yeni din ile bütünleşerek yeni bir formda varlığını sürdürür. Bazı örnekler ise hiçbir değişime uğramadan günümüze kadar gelir (Kapağan vd. 2017: 733). Bilhassa Kazaklarda İslamiyet ile birlikte; “Halkın mitolojisini, günlük hayatını, iyilik ve kötülük hakkındaki duygu ve düşüncelerini, güzellik ve çirkinlik anlayışlarını, hastalık ve

hastalık sebepleri ile bunların tedavi yöntemlerini, doğa-insan ilişkilerini, gök, yer, atalar kültürü gibi halk bilgisinin çeşitli yönlerini dua ve dilekleri vasıtası ile yansıtmalarından oluşan ve bazen doğal halleri korunarak bazen de yeni kültür unsurları ile özdeşleşerek gelecek kuşaklara aktarılan daha çok bir yakarış şeklinde, kadirşinaslığın göstergesi olarak bir dilekte bulunma veya yapılan bir iyiliğe karşılık iyilik isteme olarak tanımlayabileceğimiz alkışlar”, “bata” kelimesi ile birlikte her merasimde yer alan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Kapağan 2014: 801). Kırım’ın Kırk Batırı Destanı’nda da İslamiyet’in etkisi fazlasıyla görülmektedir. Özellikle destanda gelişen olaylar ve bu olayların tıkandığı yerlerde kahraman, kahramanın babası, kahramanın annesi, kahramanın dedesi veya kahramana dost olan yakınlarınca Allah’a, peygamberlere, pirlere, velilere, evliyalara edilen dualarla destan akışı devam ettirilmektedir.

1. 1. Halk Edebiyatı Türüne Giren Alkışlar

1. 1. 1. Kahramanın Kendisine Söylediği Alkışlar

Veli ve dervişlerin sosyal, politik ve kültürel sahadaki tesirleri büyüktür (Kaplan 2004: 116). Türk kültür tarihinde, mitolojik dönemden itibaren karşımıza çıkan “Türk Ata”, “Uluğ Türük”, “Oğuz Ata”, “İrkil Ata” ve “Korkut Ata” gibi adlarını bildiğimiz İslamiyet öncesinin atalar kültürü, Türk kültürünün en önemli var edici dinamiklerinden birisidir. Bu bağlamda, “atalar kültürü” ataerkil dönemde dünyevi ve mistik başarılarıyla toplumsal, sosyal ve kültürel roller için model oluşturacak derecede olgunlaşıp erginleşen, “erenleşen”, en ideal formuyla “alperenleşen” atalara karşı sağlıklarında duyulan, saygı ve sevginin ölümlerinden sonra da korku ve yardım beklentisiyle oluşan mistik ürpertilerin beslediği bir inanç ve tapınç örüntüsünün adıdır (Çobanoğlu vd. 2015: 4).

Masal ve efsanelerde olduğu gibi destanlarda da alkış ile batanın veya karşıtı olan kargış ile bedduanın tutması önemlidir. Kahramanın seferlere çıkması veya sıkıntılı durumlardan kurtulması da hep aksakal, pir, dede veya Hızır tipinin bata ve alkışları ile olur (Bacaklı vd. 2017: 738).

Kırım’ın Kırk Batırı Destanı’nda da kahraman ne zaman zor bir durumda kalsa, istenilmeyen bir durumla karşılaşsa veya düşmanıya karşılaşsa pirlere, evliyalara ve atalara dua eder. Kahraman Parpariya, Kalmuk Han’ı Şaştıbe’nin oğlu Şamakan ile girdiği mücadelede, aşağıdaki gibi alkışta bulunur:

“Yaradan Allah, sahibi canımın,

İşitiliyor mu sesim,

Düşmana namusu elden verecek miyim?

Hayatım tehlikede

Baba Tükü Şaştı Aziz

Yardım et bana,

Destek ver bana,

Atalarımın ruhları,

Torununuzu kollayıverin” (Sengirbayev 2007: 109).¹

Parpariya, Şamakan’ın türlü kurnaz saldırılarından korunmak ve düşmanı yenmek için Allah’tan, pirlere ve ata ruhlarından yardım istemektedir.

Destanda yer yer Arıstan’dan yardım istenmektedir. “Arslan Baba” ismi hem çeşitli menkıbe ve rivayetlerde hem de Ahmed Yesevî’ye ait hikmetlerde ortaklaşa olarak belirtilen; zahirî ve tasavvufî eğitimini üstlenen bir isim olarak dikkat çeker (Bice 2016: 63). Destan kahramanı Nuradın, Kızılbaşların Şappaz Hanı’na karşı sefere çıkmadan önce halkının peşinden gelmemesine içlerlenerek tek başına kalmasından dolayı güç toplamak amacıyla Allah’a, pirlere ve erlere alkışını şu şekilde gerçekleştirir:

“Yardım et Cebbar Huda’m,
Senden başka sığınağım yok,
Kardeş ya da ağabeyim yok,
Azizin Nogaylı bir halk mı;
Bir tanesi bile birlikte gelmedi,
Doğru mu Nogaylı’nın bu yaptığı?
Arıstan, yardım et bana,
Rüstem Dastan, sen bir erdin,
Çağırdım ey erler, gelin.
Arıstan adını veren
Biricik Allah’tı bizzat.
Ey Arıstan, yardım et” (Sengirbayev 2007: 213).

Hz. Ali’nin adı doğrudan söylenmeyip onun yerine Şah-ı Merdan Piri kullanılması Alevi ve Bektaşî inancında yaygındır. Alevi ve Bektaşîler arasında Hz. Ali’nin mertliğinin ve dürüstlüğüünün yanında gücünü ve yiğitliğini sembolize eden bu ismin ona Hz. Muhammed tarafından verildiğine inanılır (Akın 2012: 22). Destanda kahraman Nuradın, Indıs Han’ı Tarkas’a ve onun iki bin kişilik ordusu karşısında Şah-ı Merdan’a şöyle alkışta bulunur:

“Yardım etsin Arıstan,
Şah-ı mardan yâr olsun,
O yardım eden bir erdir” (Sengirbayev 2007: 199).

Ögiz adlı dağda, Kalmuk Han’ı Ögiz Han’a karşı destan kahramanlarından Orak ile Mamay sefer düzenler. Orak düşmanı yenecek güce ulaşabilmek için Hz. Ali’ye ve Baba Tükti Şaştı Aziz’e alkışta bulunur:

¹ Destanda benzer alkış ve kargışlardan çokça bulunduğu için bunların hepsine yer verilmemiştir. Tüm alkış ve kargışlara yer verildiği takdirde makale boyutunu aşacağı düşüncesiyle destandan sadece belli örnekler incelemede esas alınmıştır.

“Allah’ın şîri Arıstan,
Kâfirden kötülük göstermeden,
Bana yardım et sen.
Çağırıyorum seni, ey er.
Baba Tükte Şaştı Aziz,
Kutsal biriydin,
Çok güçlü bir er idin.
Zorlanıyorum şu anda ben,
Yardım et artık sen” (Sengirbayev 2007: 287).

Gerek alp tipinin gerekse alperen tiplerinin dövüştükleri insan ve diğer varlıkların cesaret ve güç bakımlarından hiç de “kahramanlardan” aşağı olmadıkları görülmektedir. Onlar da sıradan insan değil, kahramandırlar, ancak destanlarda yansıtıldığı ve anlatıldığı gibi olumlu ve istenmedik değerleri taşımaları nedeniyle anlatılarda “karşı kahraman” durumundadırlar ve anlatılardaki işlevleri de esas itibariyle, olumlu olan “alperen”, başkahraman tipinin “doğruluğunu”, “istendikliğini” veya “ideallliğini” ortaya çıkarmaktır (Çobanoğlu 2015: 103). Destan kahramanı Karadön’ün anlatıldığı kısımda Karadön, düşmanı olan Kalmuk Han’ı Karamende ile savaşmak üzere yola çıkar. Yalnızlığından dem vurarak Allah’a ve atalarına alkışta bulunur:

“Atam, yardım edesin,
Bizleri hatırlayasın,
Söndüresin düşman ateşini,
Küllerini göğe savurup,
Değdirmeyesin oklarını.
Bu karşımdaki eğer düşman olup,
Düşman elinde ben ölürsem,
Baba mile anam yok,
Zorlandığımda yardım edecek,
Aynı anadan olan ağabeyim yok.
Bilmiyorum kimim daha yok benim,
Ne olursa olsun boyun eğeceğim,
Yabanda yalnız duran biriyim,
Kara attan başka kimsem yok,
Yanımda yok arkadaşım,

Böyle zor, dar yolda beni,

Allah'ın kendisi koruyup kollasın!" (Sengirbayev 2007: 359).

Destanın bazı kısımlarında kahraman, alkışta bulunurken Hızır ve İlyas'tan da hayır duası istediği görülür. Destan kahramanı Jubanış Kalmuklar üzerine yürüdüğü sırada halkından kimsenin ona katılmamasına içerlenir. İçerlenmesini şu hayır duasıyla dile getirir:

"Göğüsteki küçük can,

Emanet ettim onu Hak'a ben.

Rüstem Dastan er idi,

Çağırıyorum ben,

Karşımda düşman görüldüğünde,

Ne olur, sizler yardım edin.

Hızır Ata yardımcı olup,

Kırklar, koruyup kollayın,

Yolumu Allah hayırlı kıla koy" (Sengirbayev 2007: 407).

Kazduvgan'ın kızı, babasını aramak için çıktığı yolculukta düşman Kalmuk ordusuyla karşılaşınca pirlere duada bulunur:

"Yardım et, ey, Arıstan,

Yalnızım ben.

Kutsal bir yiğitsen

Ordu olup görünsene,

Bu Kalmuklara sen" (Sengirbayev 2007: 905).

Destanın belli kısımlarında çocuksuzluk motifine de rastlanmaktadır. Kahraman bu sıkıntıyı gidermek ve çocuk sahibi olabilmek üzere ulu kişilere dua eder. Akjonas'da çocuksuzluk sıkıntısı çektiği için, Hz. Ali'nin mezarını ziyaret eder, gözyaşı dökerek şu şekilde duada bulunur:

"Asıl doğmuş, Aslan,

Çocuksuzluk derdiyle yanıp,

Başına gelip geceledim,

Yatıp yere çocuk için dua ettim,

Dileğimi kabul edip gerçekleştirdi,

Akan gözyaşlarımı gör.

Dileğimi eğer gerçekleştirmezsen,

Bırakma beni, burada alıkoy,

Dar çukura beni koy” (Sengirbayev 2007: 1003-1005).

1. 1. 2. Kahramanın Babası, Annesi ve Eşi Tarafından Söylenen Alkışlar

Bu kısımda kahramanın babası, annesi ve eşi tarafından yapılan alkışlarda, genellikle sefere çıkılmadan önce ya kahramana dua edilmektedir ya da kahraman, savaşta başarılı olacağına inandığı için hayır duası istemektedir. Kızılbaşlara karşı çıkacağı seferde babası, destan kahramanı Nuradın’a alkışını şöyle yapar:

“Tuttum mızrak eline,
Hızır Ata yardımcın olsun,
Kırklar seni kollasın,
Arıstan olsun yoldaşın.
Emanet ettim Hak’a ben seni,
Yolun açık da hayırlı olsun” (Sengirbayev 2007: 211).

Kahraman Er Begis, oğlu Kögis ve arkadaşının oğlu Tegis için Kalmuklara karşı düzenleyecekleri seferde onlara hayır duasında bulunur:

“Ey, çocuklar, çocuklar,
Hayır dua almış kul hep rızklıdır
Hayır dua almamış kul hep kaybeder.
Hayır duamı vereyim ben” dedi.
Ellerini aç sen dedi
Yolunu Allah açık kılsın,
Atalarınız kollasın...
Üzerinize nur yağsın” (Sengirbayev 2007: 521).

Destandaki alkışlar içinde Hızır ve İlyas’ın geçtiği örnekler de sunmak mümkündür. Bunlardan biri olan baba Asankaygı tarafından oğlu Abat’a edilen alkış gösterilebilir. Bu alkışta diğerlerinden farklı olarak ellerin açılması da istenmektedir:

“Ellerini aç, Abatcan,
Dua edeyim ben dedi,
Oğlu olmayanlara oğul veren,
Kızı olmayanlara kız veren,
Yalvarıp dua edeninde
Dileğini kabul eyleyen,
Allah’ın şîri Arslan,

Baba Tükü Şaşı Aziz,
Koruyup seni kollasın!
Hızır Ata, Kırklar,
Hızır ile İlyas,
Onlar da olsun arkadaşın!
Çıkmaza girdiğin, kaygan dar yerde
Koluna girip desteklesin,
Elinden tutup yardım etsin!” (Sengirbayev 2007: 861).

Destanda kahraman Jubanış, Nogaylı yurdunun ihtiyarlarını toplayarak onlara Kalmuklarla savaşmaya gideceğini söyler, fakat kimse arkasından gelmez. Atına binip yola çıkacağı sırada anası yanına gelerek şu duayı eder:

“Ey, Jubanış oğlum,
Vereyim hayır dua ben,
Yar olup pirî Arıstan
Başa darı düşecek olursa,
Yalnız şu yardım et.
Oğlum Jubanış,
Sağ sâlim dönsün.
Sayılı günlerimde
Budur son dileğim.
Oğlum, babandan kalan kılıç,
İndirdin mi kesmeden durmamış.
Eline aldığın ak mızrak,
Sapladığı zırhı delmeden durmamış.
Yavrum, şimdi yaklaş gel,
Sağ elini ver.
Yolunu Allah açık etsin,
Emanet ettim seni Hakk’a ben” (Sengirbayev 2007: 405).

Kadırbay oğlu Er Kobılandı’nın yurdu Kalmuklar tarafından işgal edilip ailesi kaçırılır. Bunun üzerine Kobılandı Batır, Kalmuk yurdunu ele geçirip ailesini kurtarmak için yola çıkar. Kobılandı’nın Kalmuk yurduna vardığını eşi görünce şöyle duada bulunur:

“Gelmiş yârim peşimden,

Hızır Ata ona destek olup,
 Ey, Kırklar koruyup kollayın,
 Önünde onun ağabeyi yok,
 Arkasında onun erkek kardeşi yok,
 Ona merhamet edecek bir insan yok,
 Üstüne üstlük oğlu da yok,
 Biricik yârimin uğruna
 Canımı kurbanlığa adadım” (Sengirbayev 2007: 805).

1. 1. 3. Kahramanın Dedesi Tarafından Söylenen Alkışlar

Destanın baba-oğul silsilesi etrafında yapılan en önemli dualardan biri de kahramanın dedesi tarafından yapılan duadır. Dede de tıpkı torunu gibi kendi zamanında kahramandır. Torunun dedesinden icazet istemesinin nedeni onun ulu bir kişi olması ve daha önceki başarılarını örnek alarak tekrarlamak istemesidir. Destanın bu kısmında Anşıbay, torunu Parpariya'nın Kalmuk üzerine düzenleyeceği seferde muzaffer gelebilmesi için şu alkışı dile getirir:

“Kaygan geçitte, dar yolda
 Ruhları yâr olsun,
 Gelmiş geçmiş ataların
 Dünyanın sırları çok,
 Kurnaz düşmanın taktiği çok,
 Etrafına iyice kolaçan etmelisin,
 Bedenine uygun olsun
 Eğer takımın, silâhların.
 Küheylan olsun bindiğin,
 Şahin olsun ava saldıgın,
 Güzel olsun sevdiğin,
 Asil (pahalı) olsun giydiğin” (Sengirbayev 2007: 93).

1. 1. 4. Kahraman Tarafından Çocuğuna Söylenen Alkışlar

Yine bu bölümde de baba-oğul silsilesi etrafında edilen dualar öne çıkmaktadır. Bu minvalde bir başka husus ise edilen duada atalar kültürüne dâhil edebileceğimiz büyük dede Karadön'den yardım istenmesidir. Kalmuk Han'ı Tirsek Han, Nogay yurdunu ele geçirmeye çalışır. Kahraman Süyiniş ve oğlu Er Begis yurdu muhafaza için bir savaş başlatırlar. Kalmuk ordusunu bozguna uğratırlar. Kaçan Kalmukların peşinden giden Er Begis'e babası Süyiniş hayır duası eder:

“Kurban olduğum, canım oğlum,

Avamdan doğmuş (ama) han oğlum,
Düşman Kalmukları kovala,
Babandan doğmuşsan eğer oğul olup.
Kararlı ol belini sıkıca bağla.
Farklı doğmuş şu çocuğa,
Yardımcı ol, ey evliya.
Koruyup kolla zor durumlarda,
Gözünü ayırmayıp, ilgileniver,
Yardım et biricik oğluma
Atamızdın Karadön,
Yiğitleri koruyup kollardın,
Fakirlerle biçareleri
On beş yaşında çıkıp tahta,
Göz kulak olup ilgilendin,
Yardım et sen de ona!” (Sengirbayev 2007: 491).

1. 1. 5. Halk Tarafından Kahramana Söylenen Alkışlar

Destan kahramanı Batır Anşıbay, Kalmuk yurduna çıktığı seferden başarılı bir şekilde dönmesi üzerine, Nogay yurdunda halk tarafından sevinçle karşılanır. Halk içinden sıyrılan bir ihtiyar, Anşıbay için şöyle bir alkışta bulunur:

“Yaşlılık gelip kuvvetim oldu kayıp,
Çökmüş (yaşlı) deve gibi oturuyorum ateş başında,
Katılmadan heyecanlı işlerinize yaşlanıp,
Hayır dua sahibi, geldi huzuruna, işte ihtiyarım,
Nesillere örnek olsun, ey yiğit, geleneğin,
Geldin mi sağ sâlim, ey azizim?
Dünyaya tanıttın Nogayların adını.
Has düşmanlarından hiç yenilmeyesin,
Halkına yurduna kale olsun kuvvetin,
Yiğidim, atmaya devam etsin şan şöhretin,
Bir araya gelip hayır dua verdi halkın” (Sengirbayev 2007: 83).

1. 2. Kalıp Söze Giren Alkışlar

1. 2. 1. Kahramanın Kendisine Söylediği Alkışlar

Kalıp söze giren alkışlar hem yapı bakımından kısa hem de imgesel özelliklerden yoksun olması sebebiyle belirli bir çerçevede etrafında gelişmektedir.

Destan kahramanı Anşibay evlenmek ve halka karışmak ister. Fakat halk tarafından hoş karşılanmayarak dışlanır. Yalnızlığın verdiği üzüntüyle bir dağın tepesine gelerek kendisi gibi yalnız olan ağacın altında kendisine şu alkışı eder:

“Açık kıl, Allah yolumu,

Ulaştır amacıma beni” (Sengirbayev 2007: 33).

Anlatının devamında çıktığı dağdan zengin bir şekilde dönen Anşibay, servetin vereceği rehavete kapılmamak için Huda’ya şu şekilde dua eder:

“Aşırılıktan koru, Allah’ım” (Sengirbayev 2007: 37).

1. 2. 2. Kahramanın Babası, Annesi, Eşi Tarafından Söylenen Alkışlar

Kahraman baba Narik Han, çıktığı seferinden başarı ile dönen oğlu Er Şoran’ın bundan sonraki bütün seferlerinde de muzaffer dönmesi için Allah’a şu şekilde duada bulunur:

“Evlâdım ver elini,

Her sefere çıkışında,

“Açık kılsın Allah yolunu!” (Sengirbayev 2007: 695).

Anne Şolak Hatun, Kalmuk yurdunda esir olan Adil Han’ı kurtarmaya giden oğlu Kazı’ya dua eder:

“Yavrum, Kazı, yolun açık olsun!”

“Çıkacağın sefer hayırlı olsun!” (Sengirbayev 2007: 321).

Mal varlığı yönünden zengin Kıdırbay ve malına göz diken Akşahan arasında geçen mücadeleyi konu alan kısımda, Kıdırbay hem servetini bırakabileceği hem de öldüğünde öcünü alabileceği bir çocuk sahibi olmak ister. Çocuk sahibi olmadığı için eşinden uzaklaştığı sırada eşi tarafından kendisine şu şekilde dua edilir:

“Seçerek evlendiği ilk yârım,

Mahşerde dar yolda,

“Kavuştursun bizi Allah’ım.”

Emanet ettim seni Hak’a ben,

“Sağlık sıhhatte olasın sen” (Sengirbayev 2007: 749).

1. 2. 3. Halk Tarafından Kahramana Söylenen Alkışlar

Özellikle çoğu destanda kahramanın doğumu, bir batanın kabul olması (Bacaklı vd. 2017: 738) ile gerçekleşmektedir. Kırım’ın Kırk Batırı Destanı’nda ise kahraman Tana, çocuk sahibi

olmak için Baba Tükü Şaşı Aziz'e doğru çıktığı yolda halkın duası ile uğurlanır. Halk içinden aksakallılar ve karasakallıların ettiği alkış şu şekildedir:

“Halkı yöneten hanımız,

Asil doğmuş canınız,

“Açık olsun sizin yolunuz!” (Sengirbayev 2007: 587).

2. Kargışlar

Kargışlar, çaresiz olan, acı çeken, kötülüğe maruz kalan bir insanın rahatlamak için dile getirdiği kalıp ifadelerdir. Söylenildiği anki duyguları ifade etmesi, o anki ruh halini yansıtması açısından önem taşıyan bu sözler, insanın karakteristik yapısına, zamana, çevreye, şarta ve olaya göre değişir. Çoğunlukla toplum tarafından hoş karşılanmayan hareketleri yapan insanlar için kullanılan kötü dilek ve düşünceleri ihtiva eden kalıplaşmış sözlerdir (Kaya 1997: 113; Harmancı 2012: 10; Çobanoğlu vd. 2015: 1).

Kaşgarlı Mahmud, Divânü Lugâti't-Türk'te kargış kelimesinin anlamını “lanet, ilenç” (Kaşgarlı Mahmud 2005: 404) şeklinde vermektedir. Kargış için aynı zamanda beddua ifadesi de kullanılır. Beddua, duanın aksi ve zıddı olan lâ'net, inkisar, belâ ve gazap ifade eden menfi sözlerdir. Farsça “bed” ve Arapça “dua” (çağırma) kelimelerinin birleşmesinden yapılan bu tabiri, en eski Türk kaynaklarından 19. asra kadarki kültür eserlerimiz ve sözlüklerimiz çok yaygın olarak “kargış” ve “ilenç” kelimeleriyle karşılamışlardır (Elçin 1986: 662-663).

2. 1. Halk Edebiyatı Türüne Giren Kargışlar

2. 1. 1. Kahramanın Kendisine Söylediği Kargışlar

Nogay Hanlarından Adil Han, Kalmuklar üzerine başlatacağı savaşa Karasay ile Kazı'nında katılmasını ister. Karasay annesine yoksulluktan yakınarak şu kargışı söyler:

“Satayım desem, eşya yok,

Giyeyim desem, giyim yok,

Gireyim desem, evim yok.

Bineyim desem, atım yok,

At isteyecek yakınım yok.

Akraba, yakın bende yok,

Acıyacak bir Allah'ın kulu yok.

Kalmuklara karşı sefere gidiyor,

Adil gibi sultan hanınız.

Kurbanın olayım, anacığım,

Daha iyidir bundan ölmem,

Ölüm olsun gördüğüm!

Horluk oldu Allah'ın
 Hayatta bana verdiği
 Yetimlik oydu gözümü,
 Kim dinler benim sözlerimi?
 Kargış yağdırıyorum, ey ana,
 Bir tek kendime bu cihanda” (Sengirbayev 2007: 297).

2. 1. 2. Düşmana Söylenen Kargışlar

Nogay hanlarından Kuttikkaya'nın öldürülmesinden sonra oğlu kahraman Edige, evlatlık olarak başka bir aileye verilir. Jılkıbay tarafından yetiştirilir. Jılkıbay'ın Edige haricinde bir oğlu daha vardır. Toktamış Han, Kuttikkaya'nın oğlu Edige'nin Jılkıbay tarafından yetiştirildiğini öğrenir ve onu öldürmek ister. Jılkıbay ise Edige'nin han çocuğu olmasından dolayı kendi öz çocuğunu Toktamış'a teslim eder. Toktamış'ın çocuğunu öldürmesi üzerine şu kargışı söyler:

“Ey, Toktamış, Toktamış,
 Allah alsın senin başını,
 Kısaltsın senin yaşını.
 Sarayın sahipsiz kalsın,
 Hanımınız ile çocuğunuz,
 İkiside dul, yetim kalsın.
 Sahipsiz kalsın şehriniz,
 Benim gibi ah u zar edip,
 Yaşlar yıkayıp sakalınızı, ağlayınız” (Sengirbayev 2007: 139).

2. 1. 3. Düşman Tarafından Söylenen Kargışlar

Anşıbay, Kalmuk ordusu ile karşılaştığında Kalmuk askeri Karabalta ile cenge girmeden önce atışırlar. Bu atışmada Karabalta, Anşıbay'a kargışta bulunur:

“Atana lânet olası, kul Nogay,
 Akli yok kalabalık Nogay,
 Askerin yok, kahrolası Nogay,
 Ben ölsem de arkamda,
 Arlan bir kurt olan yavrum var,
 Tanınmış şöhretli yiğidim var.
 Düşman ayağı değmemiş yurdum var,
 Yalnız atlı bir serseri olan,

Ey, Nogay'ım senin kimin var?" (Sengirbayev 2007: 73).

2. 1. 4. Kahramanın Annesi Tarafından Kahramana Söylenen Kargışlar

Kahraman Karasay ağlayarak otağa girince, annesi Karatülek oğlunun âşığını kaptırdığını düşünüp Karasaray'ı azarlayarak şu şekilde kargış eder:

"Kahrolası, sözümü dinlemiyorsun,
Söylediklerime inanmıyorsun.
İyi olurdu ölüp gitmen,
Ölüm olsun göreceğin.
Çocuklardan dayak yiyip de
Kahrolası niye geldin?
Yetim çocuk dediler mi,
Âşığını çekip aldılar mı,
Yüzüne vurup alay ettiler mi?" (Sengirbayev 2007: 295).

2. 2. Kalıp Söze Giren Kargışlar

2. 2. 1. Kahramanın Kendisine Söylediği Kargışlar

Üç yaşında öksüz, dört yaşında yetim kalan Anşıbay, kimsesiz kaldığı için çocuklar tarafından aralarına alınmaz ve hor görülür. Bunun üzerine Anşıbay şu kargışı söyler:

"Çocukluk dediğin kahrolsun" (Sengirbayev 2007: 23).

Parpariya, Şamakan ile mücadelesinde, Parpariya, Şamakanı yeneceğine dair kendisine şu şekilde kargışta bulunur:

"İntikamımı senden almazsam,
Babamın oğlu olmayayım,
Yerin dibine gireyim,
Parlak güneşli hayata bakmayıp,
Avare avare gezip, dünyayı terk edeyim" (Sengirbayev 2007: 105).

2. 2. 2. Düşmana Söylenen Kargışlar

Anşıbay, Indis hanlığından Agrabat ile savaşa girmeden önce Kalmuklara kargış eder:

"Atasına lânet olası Kalmuk'un
Sivri tepe gibi başı olan pek çoğunu,
Seferde ben yenmiştim" (Sengirbayev 2007: 57).

Parpariya'nın eşi Kalmuklar tarafından kaçırılır. Eşini kurtarmak için Parpariya, Kalmukların yurduna geldiğinde, eşi düşmana karşı kargışta bulunur:

“Babana lânet olası sen Kalmuk” (Sengirbayev 2007: 97).

2. 2. 3. Düşman Tarafından Söylenen Kargışlar

Nogay yurdundan Tana, düşmanı Kızılbaş yurdundan Aktöre tarafından kargışlanır:

“Nogaylı kahrolsun,

Çok konuşmak boşuna

Savaşalım gel!” (Sengirbayev 2007: 603).

Nogay halkına düşman olan Toktamış Han, Edige'nin büyüyüp karşısına çıkmasından korktuğunu gizlemeye çalışır. Fakat hanımı bunu fark eder ve Toktamış Han'a, gelen yiğitten korkup korkmadığını sorar. Soruya sinirlenen Toktamış Han eşine kargışta bulunur:

“Babana lânet olası! Kadın düşmandır dedikleri doğru ya” (Sengirbayev 2007: 147).

Sonuç

Alkış ve kargışlar her durumda söylenebilen olumlu ve olumsuz ifadeleri içinde barındırır. Olumlu ve olumsuz ifadeler de bağlamın etkisiyle birlikte değişen durumlarda kullanılır. İlk zamanlardan itibaren Türk toplulukları tarafından kullanılan bu ifadeler, toplumun duygu, düşünce, din ve kültür dünyasını yansıtarak toplumun anahtar kodlarını vermesi ve bu bağlamda toplumun neye karşı hassas olduğunu göstermesi bakımından son derece önemlidir. Alkış ve kargışlarla bu hassas noktalar toplumun bir nevi kutsal kabul ettiği kültürel kodları bize sunmaktadır. Tabii bu kalıp ifadeler kullanılırken kısa, özlü ve hafızada kolay saklanabilmesi için sanatlı olmasına özen gösterilmiştir. Çünkü insanoğlunun hafızasında yer edinebilmesi için alkış ve kargışların ritmik olarak hem bir ezgiyle hem de sanatlı söyleyişle söylenmesi son derece önemlidir.

Alkışlar, iyi durumlarda kullanılmasının yanı sıra zorda kalınan durumlarda bir kurtuluş yolu olarak tercih edilmektedir. Bununla birlikte kargışlar ise karşılaşılan kötü durumlarda psikolojik olarak verilen bir tepkimenin ürünüdür, denilebilir.

Kırım'ın Kırk Batırı Destanı'nda alkış ve kargışlar; kahramanın kendisi, kahramanın ailesi, düşmanları etrafında gelişirken destanda geçen yardımcı karakterler etrafında da ayrı bir şema oluşturmaktadır. Özellikle alkışlarda, İslamiyet'in etkisi çokça görülmektedir. Söylenen alkışlarda pirlere, evliyalara, kırlara ve atalara fazlasıyla yer verilmesi buna örnek niteliğindedir. Yine bir başka husus ise çocuksuzluk motifinden hareketle İslamiyet'in temsilcilerinden kabul görmüş kişilere edilen alkışlardır. Genellikle her seferden önce atalara edilen dualar, toplumun atalar kültürüne ne kadar bağlı olduğunu göstergesidir. Atanın duası alınmadan çıkılacağı düşünülen savaşlardan galip gelinemeyeceği düşüncesi, yaygın olarak kabul görmüş bir inançtır. Kargışlar ise sözün büyüsel gücünün etkisinin, söylenen kişiyi etkisi altına alacağı düşüncesiyle destan metinlerinde kendine sıkça yer bulmuştur. Özellikle destanda karşı kahramanın, ana kahramana ettiği kargışlar dikkat çekicidir. Destan özelliklerinden biri de bir millete has ve o milleti yüceltici olmasıdır. Fakat burada karşı kahramanca ana kahramana yapılan kargışlarda destana konu olan milletin kargışa maruz kaldığı görülmektedir.

Sonuç olarak Kırım'ın Kırk Batırı'nda, baba-oğul silsilesinde devam eden kahramanlar ve bu kahramanlar etrafında gelişen alkış ve kargışlar Kazak toplum sosyolojisinin dışa vurmuş yansımalarıdır. Destanda yer alan alkış ve kargışlar çoğunlukla dinî, millî ve eski Türk kültüründen izler taşımaktadır.

Kaynaklar

- Aça, Mehmet (2002). "Tıva Türklerinin Alkışları (Algış-Yöreel) Üzerine Notlar". *Millî Folklor Dergisi*, S. 56, s. 166-178.
- Akın, Bülent (2012). "Alpamış Destanı'nda Hz. Ali Tasavvuru". *Millî Folklor Dergisi*, Cilt: 12, S. 96, s. 19-28.
- Bayram, Bülent (2004). *Alankay Batır Destanı (Metin-İnceleme)*. Yüksek Lisans Tezi. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi.
- Bice, Hayat (2016). *Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*. Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları.
- Boratav, Pertev Naili (2015). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. Ankara: Bilge Su Yayıncılık.
- Çobanoğlu, Özkul (2015). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çobanoğlu, Özkul ve Sacide Çobanoğlu (2015). "Türk Halk Kültüründe Konuşmalık Türler Bağlamında Sözel Nasihatler, Dua ve Beddualar". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4, S. 7.
- Duymaz, Ali (1999). "Sihir Şiirlerinin Bir Türü Olarak Alkışlar". *Millî Folklor Dergisi*, S. 45, s. 15-21.
- Elçin, Şükrü (1986). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 365.
- Harmancı, Meriç (2012). "Dede Korkut Hikâyelerindeki Alkış ve Kargışlara İşlevsel Bir Yaklaşım". *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 23, s. 1-17.
- Kapağan, Enver (2014). "Gök Tanrı İnancı ve Bu İnanç Sisteminin İçinde Alkış, Dua ve Dilekler". *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/3, p. 801-810.
- Kapağan, Enver ve Yılmaz Bacaklı (2017). "Kazak Türklerinde Terbiye Edici Bir Unsur Olarak Alkış ve Bataklar". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6, S. 2, s. 731-740.
- Kaplan, Mehmet (2004). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3: Tip Tahlilleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kaşgarlı, Mahmud (2005). *Divânü Lugâti't-Türk*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kaya, Doğan (1997). "Dualar ve Beddualar", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*. S. 4, s. 99-121.
- Kaya, Doğan (2001). *Folklorumuzda Beddua Söyleme Geleneği ve Türk Halk Şiirinde Beddualar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

(Sengirbayev), Murın Jırav (2007). *Kazak Destanları Kırım'ın Kırk Batırı IV*. Çev.: Fikret Türkmen ve Metin Arıkan, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Shadkam, Zubaida ve Özlem Demren (2017). "Türkçe ve Kazakça Alkış-Kargış Söyleme Geleneğinin Psikodinamiği Üzerine Sosyolinguistik Bir İnceleme". *Türkbilig/Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, s. 179-188.